

Pârvu Boerescu

PRECIZĂRI ȘI RECTIFICĂRI:
ARTAR, CÂRLIONȚ, A (SE) DESFĂTA / A DESFAIDA,
GHEAȚĂ² (BANI GHEAȚĂ), GLUGĂ

ARTAR

În *Dicționarul etimologic al limbii române*, I (A–B), 2011, p. 137, soluția noastră etimologică a fost respinsă, fiind transcrisă greșit: «lat. *ericearius (< *ericius* „arici”»), în loc de lat. *ēr[i]ciārius < adj. *ēriciārium (*acer*) (< *ericius*²) „al armei de apărare numită *ēricius* [grindă din lemn (de arțar) cu țepi de fier, în formă de arici]”.

1. Sufixul lat. -ārius formează derivate substantivale nume de agent: lat. *lignārius* „lemnar, dulgher, tăietor de lemn”, nume ale locului unde se găsește ceva: *granārium* „grânar” și/sau nume colective: *vitiārium* „pepinieră, răsadniță de viță de vie” etc. (v. Elena Slave, în ILR, I, 1965, p. 78–80). Adjectivele latine derivate cu sufixul -ārius au fost adesea substantivate în limbile românice: lat *glandārius* „de ghindă” > r. *ghindar*, prov. *aglandier*, cat. *glaner* „stejar”, mallorc. *glanera*, occ. *aglandiero* „pădure de stejari” (REW³, 3774), cf. lat. *vitea* „de viță (de vie)” > r. *viță (de vie)* etc. Sufixul lat. -ārius (> r. -ar[iu]) a devenit productiv pentru numele de plante abia mult mai târziu, de exemplu în derivatele românești *tufar* < *tufă*, *oțetar* < *oțet* etc.

Etimonul imaginat de V. Burlă (St., 137, cf. HEM, 1758, PEW, 131), pornind de la o formă cu metateză, cf. v. sp. *arce*, cat. *ars*, derivatul lat. *arce-ārius nu ar fi putut să aibă inițial decât o valoare de adjecтив: „de arțar”, cf. adj. *glandārius* „de ghindă”, rămânând să presupunem că *arceārius ar fi fost substantivat în limba română în același mod în care adjecтивul a t e s t a t *acereus* „de arțar” (dublet al lat. *acernus*) a evoluat în unele dialecte retoromâne spre formele substantivate *ažier*, *ažer*, *ažé* „arțar” (cf. REW³, 95).

Cu toate acestea, putem oare să fim siguri că în limba latină s-a mai putut dezvolta, alături de adjectivele atestate *acernus* și *acereus*, încă un omonim, neatestat: adj. *arceārius? Putem oare să avem certitudinea că în limba latină nu a existat, totuși, adjecтивul – ulterior substantivat – (*acer*) *ēr[i]ciārium, dacă luăm ca termen de comparație it. *acero riccio* [< lat. pop. *ēricius, -ia, -ium], care numai acesta are înțelesul de *Acer platanoides*, specia românească denumită „arțar”?

Numele arțarului pare să fi fost determinat, cel puțin parțial, și de forma ascuțită (zbârlită ca *arciul*, cf. fr. *hérisse*) a tăieturilor frunzelor sale. Vezi și Julius Pokorny, IEW, I, 20: lat. *acer* „arțar” aparține radicalului i.-e. *ak-*, *aker-* „ascuțit”.

Un argument suplimentar în favoarea etimologiei (*acer*) *ēr[i]ciārium îl constituie prezența în latină a sintagmei *acer crispum* „(lemn de) arțar cu vine, cu ondulații” (Plinius). Între lat. (*acer*) *crispum* „ondulat” și (*acer*) *ēricium „de arici”, „zbârlit (ca *arciul*)” etc. (cf. it. *acer* *riccio*) a existat o veche sinonimie, dovedită de omonimia actuală dintre subst. it. *riccio* „arici” și adj. it. *riccio* „ondulat, creț”.

2. Așa-zisele variante „suspecte” (cf. DA și DELR) *arcer* și *arciar* nu sunt altceva decât niște forme grafice etimologizante: *arcériu* = ἄρτειρο [arțariu], în *Lexiconul Budan*, și *arcariu* [arțariu], în LM, I, p. 83, cf. p. 22: „ACERU», m., *acer*, *aceris*, n., un arbore al căruia nume a degenerat foarte în limba română, încât a devenit «*arcariu*» [arțariu!].

Pe lângă formele insuficient explicate *altier* și *arcior*, cu adevărat suspectă este însă varianta *ațar*, care nu apare decât la D. Grecescu (*Conspectul Florei României*, 1898, p. 149) și la autorii care l-au citat ulterior: „*Acer platanoïdes* (vulg. *ațar*, *arțar*)”. Suntem de părere că forma *ațar*, care nu este întâlnită nicăieri în textele dialectale românești, reprezintă doar transcrierea „modernizată” de către D. Grecescu a cuvântului inexistent *acer*, luat din dicționarul lui Laurian și Massim.

3. Pentru aceste motive, trebuie să admitem că paralela făcută în DELR I (A-B), p. 137, între formele românești *arțar*, *ațar*[?] și variantele dialectale siciliene *ázzaru* și *àrzaru* (cf. LEI, I, 363₃₆) este mai mult decât problematică.

În privința sic. *ázzaru*, W. Meyer-Lübke (REW, 91) consideră că acesta ar proveni din italiană (it. *ácer* > sic. *attsaru*), spre deosebire de sic. *ağgiru*, *ağgyaru* etc., care ar fi moștenite din lat. *acer*.

Iorgu Iordan (*Cj și Tj latinești în dialectele italiene de sud*, JbRPh, 1922/Opere alese, 1968, p. 45) adăuga o explicație fonetică ipotezei din REW: „În unele graiuri din Italia de sud se poate constata tendința de a transforma ital. *ce* în *cia*; dacă presupunem că ital. *ácer* ar fi devenit *áciaro* foarte devreme, -zza- de astăzi s-ar putea explica prin analogie: deoarece lat. *-cia-* îi corespunde în siciliană *-zza-*, și *-cia-* de mai târziu a fost tratat la fel”.

Max Pfister (LEI, I, 1984, p. 363₃₆₋₃₇) include formele siciliene *aceru*, *àciru*, *ázzaru*, *àrzaru* printre descendenții lat. *acer*, **acerus*, assimilația vocalică și metateza (cf. sp. *arce*) fiind invocată doar pentru varianta toscană *áracio*, nu însă și pentru sic. *àrzaru*. Originea formelor siciliene citate este explicată astfel: „Il tipo ACER/ **acerus* è la base dell’it. *acero* (2.a), irradiato dalla Toscana e dalla lingua nazionale” (p. 366₂₁).

Conform părerilor autorilor mai sus citați, formele *ázzaru* și *àrzaru* ar fi relativ recente în dialectele siciliene, reprezentând adaptări fonetice ale cuvântului toscan (italian literar) *ácer*. Dacă sic. *àrzaru* ar putea fi rezultatul unei evoluții posterioare fazei latine, este totuși imposibil să credem că r. *arțar* ar fi și el un

derivat recent cu sufixul *-ar(iu)*, dintr-o rădăcină arhaică românească **ar̥t-*, care însă nu poate proveni din lat. **arce = acer*, deoarece lat. *ce* nu evoluează în dacoromână spre un *te*, ci numai spre r. *ce* [ê], cf. r. *calce* < lat. *calx, calcem* (PEW, 256) etc.

Etimologia cuvântului **arțar** rămâne în continuare nedecisă, ambele soluții etimologice, ipoteticele adjective substantivate lat. **arceārius*, respectiv lat. **ērſijciārius*, având în comun doar dezavantajul de a nu putea explica forma siciliană *àrzaru*.

[Cf. LR, L, 2001, nr. 5–6, p. 263–265]

CÂRLIONȚ

Glosat prin „șuviță de păr încrețită în spirală, buclă, zuluf, perciun, cârligel; unealtă de pescuit (chipcel)” și înregistrat în DEX și MDA cu mențiunea „etimologie necunoscută”, substantivul *cârlionț* nu poate fi despărțit de cuvintele românești care au aceeași rădăcină (cf. DA, I/2, p. 146–148 și 611): *cârlanță* „cârlig pentru tras gunoiul”, *cârlebă* „oie cu coarnele sucite/ întoarse înainte”, *cârlibusă* (dim.) „idem” (cf. ar. *cârlibană* „cârlig, cață ciobănească”), *cârlibonț* (reg.) „cui din capătul cârligului cu care se scoate găleata cu apă din fântână”, *cârlig* „unealtă de lemn sau de fier, cu un capăt îndoit, de care se atârnă, se prende sau cu care se poate apuca ceva: bâtă ciobănească adusă puțin la un capăt, cață, cârlig de undiță, igliță etc.”, *cârlobat* (adj.) „gârjob, încovoiat, adus, strâmb”, *cocârlă* „parte a unui obiect adusă în formă de cârlig”, *cocârlonț* (reg.) „un fel de cârlig în jocul de copii *sâgeata*” etc.

I.I. Russu (ER, p. 293–294) este de părere că rădăcina străromână **car-l-* a cuvintelor de mai sus conține rad. i.-e. **(s)ker-* „a întoarce, a încovoia, a îndoi, (în)strâmba” (cf. Pokorny, IEW, p. 935), prin comparație nu numai cu lat. *curvus*, gr. *κυρτός*, alb. *kerrus, kurrus* „a încovoia, a îndoi, a aplica, a gârbovi”, dar și cu v. lit. *skrelis* „aripă”, v.sl. *krilo* (**kri-dlo*) „aripă”, let. *krails* „încovoiat, strâmbat”, exemple care confirmă apariția formantului *-l-* în prototipul i.-e. **(s)ker-l-*. Comparația cu pol. *karlik* „pitic” și cu germ. *karl, kerl* „flăcău, bărbat Tânăr”, propusă de A. Scriban (DLR, p. 296) și acceptată de DEXI, este cu totul nejustificată semantic. În schimb, există o evidentă asemănare fonetică și semantică între rădăcina străromână **car-l-*, amplificată în forma actuală *cârlig*, și cuvântul v. germ. de s. *kral* „cârlig”, astăzi germ. *Kralle* „gheara” (cf. G. Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch*, p. 196, online).

De asemenea, r. *cârlionț* nu poate fi despărțit, din cauza structurii consonantice *k-r-l-*, de echivalentul său alb. *krel* „buclă, cârlionț, încrețitură”, înregistrat de obicei numai în forma de plural *krelē/krela*, cu derivatele adj. *krelakrela* și (prin metateză) (i) *klerē* „creț” (M.A.v. Godin, WADS, p. 229). După Vl. Orel (AED, p. 195), alb. *krel* ar apartine unei «variante locale românești **cerebellus*

„în legătură cu capul”, cf. lat. *cerebellāre* „bonetă”. Derivarea cuvântului albanez *krelë/ krela* „cârlionț” dintr-un adjecțiv latin neatestat, omonim cu lat. *cerebellum* „creierul mic”, ar presupune o dezvoltare semantică și morfologică cel puțin îndoieșnică. Mult mai probabilă ar putea fi legătura în plan indo-european dintre alb. *krela* „cârlionț”, let. *krails* „încovoiaț, strâmbat” și v. germ. de s. *krol* „cârlionț(at), creț” (cf. Pokorny, IEW, p. 390, 936).

Dacă paralelismul română-albanez *cârl-ionț* – *krel-ë* nu se pare a fi suficient de bine justificat, în schimb, comparația propusă de M. Vinereanu (DEIE, p. 205) între r. *cârlionț* și alb. *kérlesh* „zbârlit, încurcat” nu pare să aibă vreun temei real, întrucât verbul alb. *kérlesh(em)* „a (se) zbârli, a i se face părul măciucă, a (se) încurca, a (se) ciufuli, a se încăiera” este un derivat cu prefixul *kë(r)-* din alb. *lesh* „lână” (M. Camaj, *Albanische Wortbildung*, p. 104, ap. Orel, AED, p. 181), cf. alb. *kërveshem* „a se strâmba, a se schimonosi”, din *kér-* și *vësh* „a pune, a îmbrăca”, cf. *vësh maskën* „a pune masca” etc. (Orel, AED, p. 183).

În mod surprinzător, cârlionț are numeroase echivalente foarte apropiate fonetic și în limbile germanice: engl. *curl* „cârlionț, buclă, zuluf, șuviță de păr ondulată, inel”, care provine prin metateză din engl. m. *crulle, crollen, crolle, crul*, cuvânt înrudit cu frisian. *krull* „lock of hair, curl”; oland. m. *crulle*, germ. m. de sus. *krol, krolle*, norv. *krull* etc., toate cu înțelesul cuvântului engl. *curl* „cârlionț”. În privința etimologiei cuvintelor germanice citate, *Online Etymology Dictionary* (w.w.w.etymonline.com) propune o formă protogermanică **krusl*, iar *Chambers Dictionary of Etymology* trimite direct la un prototip i.-e. **grus-lo-, grūs-*, cf. i.-e. **greus-*, rad. i.-e. **ger-* (Pokorny, IEW, p. 390), căruia îi aparțin germ. m. de s. *krol(l)* și germ. *kraus* „creț” (gmc. **kruzlō, *kruzlōn*, ap. G. Köbler, AhdW., online, p. 208).

Dacă admitem, împreună cu I.I. Russu (ER, p. 293) și cu G. Mihăilă (*Contribuții*, 2010, p. 86), că r. *cârlig* este un element de substrat, în acest caz cârlionț poate fi un derivat pe teren românesc al aceluiași element autohton, preroman, fiind compus probabil din *cârl-i(g)* + *-onț* (cf. Scriban, DLR, p. 296). Secvența finală *-onț*, înrudită cu *-anț* din formațiile onomatopeice *clanț, cranț, zgranț*, are în mod cert un caracter expresiv, cf. *bonț* „vârf, sfârc”, *cârlibonț* „cui din capătul cârligului cu care se scoate găleata cu apă din fântâna”, *clonț* „plisc, vârf, dintre canin”, *cocârlonț* „un fel de cârlig”, *cronț, ronț* „zgomotul produs de mestecarea unui aliment crocant între dinți” etc. Fonetismul variantelor *cârlăonț, cârlioanță, cârlion, scârlăonț, scârlăunț, scârlionț* și al verbelor derivate *a cârlionța, a scârlăonța, a scârlionță* confirmă caracterul expresiv al secvenței finale, atașată la rădăcina autohtonă *(s)cârl-/ (s)cârl-/ (s)cârl-.

Cârlionț: din *cârl-i(g)* + *-onț*, cf. alb. *krel*, v. germ. s. *kral*, germ. m. s. *krol*.

[Cf. LR, LVIII, 2009, nr. 4, p. 473]

A (SE) DESFĂTA / A DESFĂIDA

Conform DEXI (2007, p. 547), *a (se) desfăta* este un verb moștenit din lat. (pop.) **dīsfētāre*, derivat cu prefixul adversativ *dis-* din lat. *foetēre* (*fētēre*) „a puți, a mirosi urât” (cf. lat. *fētor* „putoare”, ap. L. Șăineanu, DU, 1925, p. 201).

Evoluția semantică, explicată convingător de Al. Ciorănescu (DER, nr. 2888), este următoarea: de la sensul inițial „(a se) curăți de miroșuri urâte” s-a ajuns mai întâi la cel de „a resimți placerea de a fi curat, bine mirosoitor”, iar apoi, prin extensiune, la acela de „a-și bucura simțurile”. Fără îndoială, apariția acestui verb latin care nu s-a păstrat decât în dacoromână nu-și are originea în „limbajul de dădăca”, prin analogie cu *a dezmiertea*, aşa cum credea L. Șăineanu, ci se explică prin condițiile de viață ale soldaților legiunilor care apărau *limes-ul dacic*: o baie bună a fost întotdeauna o „desfătare”, mai ales în termele antice, instituții de soc ale civilizației romane în Dacia Traiană! Ulterior, creștinismul va adăuga o nouă dimensiune spirituală „desfătării” trupești: *Dreptii... se vor duce... intru desfătare și dezmiertăciune neîncetată*, cu păstrarea implicită a sensului etimologic de „curătie a sufletului și a trupului” (a. 1643, cf. DLR). *Unii să să dezmiarde și să să dezvăteadze* (ap. Varlaam, C, 74) etc. Pentru *-v- < -f-* din varianta *a dezvăta*, vezi analogia cu *svat* sau *svânt*, ap. O. Densusianu, ILR, II, 86. Alăturarea în vechile texte religioase a celor două verbe moștenite, *a desfăta și a dezmiertea*, este însă deosebit de semnificativă pentru paralelismul evoluțiilor lor semantice.

De aceea, nu putem trece cu vederea soluția etimologică eronată prezentă în DLR s.n., preluată de la A. Scriban (SDLR, p. 411): „Pref. *des-* + *fătă*” (inițial: „a dezvirgina”!), expresie a unei irezistibile etimologii populare involuntare, care ilustrează o veche evoluție a mentalităților, dinspre promisiunile raiului creștin spre cele ale paradisului musulman.

La nivel strict lingvistic, mai rarele verbe compuse cu *des-* + subst.: *descăpătâna*, *desfiera*, *desfira*, *destrăma*, *dezbarna*, *dezgărdina*, *dezghioca*, *dezlața*, *dezlâna*, toate implică acțiunea concretă de a „desface” un obiect dintr-o structură mai complexă, iar *desfeciort²*, *desfeti*, *desholtei* – „despărțirea”, la fel de concretă, de o anumită stare (cf. sp. *despedirse de soltero* „a se desholtei”).

Sensul figurat de „a se desfăta” nu poate fi derivat nici din *des- + făt* („o dezvoltare a puterilor”, L. Spitzer, R.F. II, 284–286, ap. DR, 6, 1930, p. 548), cf. sp. *deshijar* „a întărca, a separa puții”, nici din *des- + a (se) (*în)făta*, un nonsens, și nici din *des- + fată (fată mare!)*, având în vedere că verbul *a se desfăta* este, în mod normal, reflexiv! Asemănările formale dintre derive, cf. *fătăciune*, *desfătăciune*, se datorează semiomonimiei îndelungate dintre lat. *fētāre* „a făta” și **dis-fētēre* „a (se) desfăta”, după trecerea celui din urmă la conjugarea I.

Nu s-a insistat suficient până acum asupra originii variantei (populare și învechite) ***a desfăida***, atribuită verbului *a desfăta*, care este de fapt un cuvânt diferit, cu o altă etimologie: lat. pop. **dīs-fēdāre* „a înfrumuseța, a împodobi, a fi atrăgător”.

Prinț-o perfectă analogie cu lat. **dis-fētēre*, verbul **dis-fēdāre* este derivat din lat. *foedāre* (*fēdāre*) „a face respingător, a desfigura, a mânji, a sluți”, sensul contrar fiind determinat de prezența prefixului lat. *dīs-*. Sunetul *-j-* din *a desfāida* este în mod cert secundar, olteneșc. Ca urmare a atracției paronimice, prin contaminarea și contopirea semantică totală cu lat. **dīs-fētēre/*dīs-fētāre*, lat. **dīs-fēdāre* a dobândit și înțelesul de „a(-și) bucura simțurile etc.”, urmașul său românesc *a desfā(i)da* devenind practic omonim cu *a desfāta*. Tot ca urmare a atracției paronimice și a contaminării celor două verbe, putem presupune că schimbarea conjugării de la **dis-fētēre* la **dis-fētāre* a avut loc după modelul paronimului lat. **dis-fēdāre* „a înfrumuseța”, încă din perioada latinei dunărene.

O consecință surprinzătoare a convergenței etimologice dintre lat. **dis-fētēre* și lat. **dis-fēdāre* este modul asimetric în care cele două verbe paronime și parasinonime și-au distribuit înțelesurile în variantele românești moștenite *a desfāta* și *a desfāida*.

În citatul „*sufletu îl [i-l?] desfāidau*” [= *bucurau*] (DLR, I/4, p. 626, s.v. *desfāta*), *a desfāida* a preluat aproape exclusiv doar înțelesul lui *a desfāta*. În schimb, *a desfāta* a împrumutat forma tranzitivă și, parțial, semnificația paronimului *a desfāida* (v. *desfāta*: sensul învechit II.), în citatul: *Mihai-Vodă o au mărit [biserica] și o au desfătat precum se vede [desfătat = desfāidat „înfrumusețat”]*, unde *des-fāidarea* „înfrumusețarea” poate proveni și din *des-fătarea* „curățarea” urmelor de fum de pe frescele zugrăvite pe pereți, între cele două verbe de origine latină intervenind o permanentă încrucișare formală și semantică. Atragem atenția că sensul II, „a mări, a extinde” nu este ilustrat nicăieri în DLR, s.v. *desfāta/ desfāida*.

Adjectivul *desfătat*, cu varianta *dezvătat*, are următoarele înțelesuri: „*plăcut (simțurilor), agreabil, atrăgător, încântător, împodobit, înfrumusețat, atraktiv, dorit, râvnit; (p. ext.:) dăruit cu toate calitățile, bogat*”. Provine din participiul verbului *a desfăta*, după ce acesta a preluat sensurile verbului paronim lat. **disfēdāre*, contrarul verbului *foedāre* „a face respingător, a mânji, a desfigura, a sluți”. Vezi exemplul „*Besearică mare și desfătată*” = „mare și curată, îngrijită, înfrumusetată, plăcută la vedere” (Dosoftei, ap. DLR), glosat de G. Mihailă (SLIL, 1973, 91) în mod nejustificat: „biserică mare și lărgită [?!?]”), cf. „*locuri desfătate... cu ape curătoare*” = „plăcute, atrăgătoare, încântătoare” (Simion Dascălul) etc.

Sensurile „*larg*”, „*mare*”, „*deschis*”, „*întins*” atribuite în DLR s.n. adjectivului *desfătat* nu rezultă cătuși de puțin din contextele citatelor ilustrative menționate.

A desfāida: lat. **dīs-fēdāre*, contaminat cu lat. **dis-fētēre* (> **a desfāta**).

[Cf. LR, LVIII, 2009, nr. 4, p. 477–479]

GHEAȚĂ² (BANI GHEAȚĂ)

Expresia *bani gheață* poate fi tradusă prin engl. *cash*, fr. *argent comptant* etc., fiind sinonimă cu *bani în numerar*, *bani lichizi*, *bani gata*, *bani peșin*, (*plata*) *în naht*, (*plata*) *cu banii jos* etc. În acest context, substantivul *gheață*, devenit invariabil, își pierde în întregime sensul său originar, neexistând aparent vreo legătură logică sau de altă natură între cele două înțelesuri divergente ale aceluiasi cuvânt.

Suntem de părere că alăturarea celor doi termeni, *bani* și *gheață*, se poate explica printr-o surprinzătoare coincidență, anume prin omofonia dintre cuvântul ngr. *πάγος* [págó(s)] „gheață” și verbul it. *pago (in contanti)* „plătesc (în numerar)”, respectiv subst. it. *paga* „plată (efectivă)”. Această neobișnuită asociere verbală ar putea fi atribuită mediului negustoresc bilingv româno-fanariot, într-un context istorico-lingvistic care a dispărut abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Este îndeobște cunoscut faptul că, în toată perioada domniilor fanariote, negustorii români erau bilingvi cu neogreaca, buna cunoaștere a limbii grecești fiind o condiție strict necesară în orice *taxid* sau călătorie de afaceri în Imperiul Otoman, puterea care deținea monopolul comerțului cu Principatele Române. Prin forța lucrurilor, însă, negustorii români intrau în contact cu toate limbile vorbite în Levant, una dintre ele fiind aceea *lingua franca* a Mării Mediterane reprezentată de limba italiană, răspândită mai ales prin negustorii venețieni și genovezi stabiliți în cartierul Pera din Istanbul.

Putem presupune că, în contactul cu mediul negustoresc cosmopolit otoman și cu instituțiile bancare constantinopolitane, negustorii români au avut suficiente ocazii să audă cuvintele italienești *paga* „plată” sau *pago* „plătesc (acum)”. Fie din neștiință, fie, mult mai probabil, în glumă, acești termeni italieni au fost echivalați cu ngr. *págos* „gheață”, fiind tradiți din „grecește” în română: it. *pago (in contanti)* „plătesc (în numerar)” → ngr. *págó(s)* „gheață” → (*plătesc cu bani*) *gheață*, această inovație fiind adaptată după modelul tradițional: *bani peșin*, *bani gata* etc.

Credem că cele spuse mai sus ar putea constitui o bună explicație pentru apariția expresiei discutate, fiind evident că banii în numerar, „banii gheață”, care erau plătiți pe loc de către negustorii români, au fost denumiți și în acest fel, pentru a-i deosebi de sumele de bani transferate prin intermediul băncilor, cu ajutorul diferitelor instrumente de credit ale epocii, scrisorile de schimb sau cambii etc.

Atragem atenția upra faptului că nu se poate stabili vreun paralelism semantic între aşa-zisele „lichiditate”, ori „banii lichizi”, expresii calchiate după limba franceză, și calitatea gheții de a fi un corp solid: *banii gheață* nu sunt „bani solizi”!

Bani gheață: traducere românească a it. *pago* „plătesc”, echivalat cu ngr. *págos* „gheață”.

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 186]

GLUGĂ

Obiect de îmbrăcăminte utilizat din cele mai vechi timpuri pentru acoperirea capului, *gluga* are o etimologie controversată și nesigură. Soluția dată de H. Tiktin (DRG, p. 689): „Mhd. *gugele*, jetzt oberdeutsch *Gugel* = lat. *cuculla*; auch bulg. *gugla*” nu ni se pare suficient de convingătoare, întrucât piesele cele mai importante din îmbrăcăminta tradițională a ciobanilor români poartă denumiri foarte vechi, fie moștenite din latină, fie preluate din substrat: *brâu*, *cămașă*, *ițari*, *pieptar*, *sarică*, *țundră* etc.

Mai întâi, nu este de înțeles cum și pe ce cale un cuvânt din germana medie, precum *gugele*, ar fi putut să fie împrumutat în română, ipoteza unui intermedier germano-bulgar (cf. BER, I, p. 292 etc.) fiind nu numai ilogică, dar și cu totul improbabilă. În al doilea rând, ipoteza împrumutului cuvântului *glugă* direct din varianta săsească *gugəl* nu poate să fie nici ea acceptată, deoarece este contrazisă de fapte care nu lasă loc vreunui dubiu.

Pe de o parte, într-o scrisoare trimisă din Câmpulungul Moldovenesc, la începutul secolului al XVII-lea, întrâlnim cuvântul *o gúgálă* [w gugála, w gugála] „glugă” (Al. Rosetti, *Lettres roumaines de Bistritza*, nr. 16_{20, 22}, în GS, II/2, 1926, p. 244 și III/1, 1927, p. 44), acesta fiind în mod evident adevăratul împrumut (regional!) din săs. *gugəl*, care însă nu figurează în MDA.

Pe de altă parte, la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost deja atestat în graiurile săsești dubletul mai nou săs. *gluga*, împrumut din română (SSW, II, p. 266, *apud* V. Nestorescu, CE, p. 58). Este absurd să credem că, pe parcursul unui singur secol, al XVII-lea, împrumutul săsesc *gúgálă* ar fi putut să-și modifice forma în *glugă*, reușind performanța să se întoarcă înapoi în același idiom germanic, cu noul aspect fonetic românesc.

Pentru aceste motive, credem că substantivul *glugă*, cu variantele sale *clucă*, *clugă* și *glucă* (cf. MDA), este moștenit din lat. *cūc(ū)lla*, forma românească cea mai veche, *clucă*, fiind rezultatul unei sincope și apoi al unei metateze: lat. *cūc(ū)lla* > **cūlla* > **clluca*.

Cele mai numeroase și mai bine cunoscute exemple relativ similare de metateză sunt lat. **clagum* < *coag(u)lum* (cheag), **clinga* < *cing(u)la* (chingă), **cloca* < *cochlea* (ghioacă, ghioc), **glibbus* < **gibb(u)lus* (gheb), cu evoluția normală a grupurilor lat. *cl-* și *gl-*. Fiind însă vorba de un alt grup consonantic latin, anume **cll-*, cu *l* forte, din **clluca* < **cūlla* < lat. tārz. *cūcūlla* = lat. *cūcūllus*, „glugă”, este evident că *ll* forte (velar), urmat de *ū*, nu putea fi palatalizat, *cll-* latin păstrându-se astfel, în acest caz atipic, nealterat¹.

¹ Vezi și cuvântul reg. (Ban.) *blucă* „bulgăraș, globuleț; ghindă” < lat. dun. **blluca* = lat. *bulluca*, un derivat cu suf. *-uca* din lat. *bulla* „bulă de aer, balon de săpun, bumb, capsulă”, cf. Petar Skok, „Zeitschrift für romanische Philologie”, 50, 1930, p. 270.

Sonorizarea succesivă și târzie a ocluzivelor velare se poate datora mai curând unei tendințe interne a limbii române (v. *a acăta* > *a agăta* etc.), întrucât influența cuvântului din germană medie *gugele* sau a formei săsești *gugel* asupra vechii variante din Muntenia, *clucă*, este prea puțin probabilă.

Virgil Nestorescu (CE, p. 56–58) consideră că bg. *gugla*, magh. *gluga* etc. sunt împrumuturi din română. Totuși, bg. *gugla* poate să reprezinte un împrumut mai vechi, din latina balcanică sau din română comună, anterior metatezei **cuclla* > **clluca*, fără să mai fie nevoie de ipoteza intermediarului germ. m. s. *gugele*, invocat de BER, I, p. 292, după Bernecker, SEW, I, p. 640. Sonorizarea ocluzivelor velare ar fi putut avea loc în paralel, atât în română cât și în bulgară.

Glugă: lat. *cūc(ū)lla* (> lat. dun. **clluca*).

[Cf. LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 186]

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

BER I	= Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik. VI. Gheorghiev, I. Duridanov et al., <i>Bălgarski etimologičen rečnik</i> , I (A–3), Sofia, 1971.
Camaj, AlbWb	= Camaj, Martin, <i>Albanische Wortbildung</i> , Wiesbaden, Harrassowitz, 1966 (<i>Albanische Forschungen</i> , VI).
Chambers, DE	= Robert K. Barnhart, Editor, <i>Chambers Dictionary of Etymology</i> , [Edinburgh – New York], Chambers, [2004].
Ciorănescu, DER	= Al. Ciorănescu, <i>Dicționarul etimologic al limbii române</i> , București, Editura Saeculum I.O., 2001.
DELR	= Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, <i>Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)</i> , Vol. I, A–B, Editura Academiei Române, București, 2011.
Densusianu, ILR	= Ovid Densusianu, <i>Histoire de la langue roumaine</i> , I–II, Paris, 1901, 1938. Traducere în limba română: <i>Istoria limbii române</i> , I–II, București, Editura Științifică, 1961.
DEXI	= Eugenia Dima (coordonator științific), <i>Dicționar explicativ ilustrat al limbii române</i> , [Chișinău], Editura Arc & Gunivas, 2007.
Godin, WADS	= Marie Amelie Freiin von Godin, <i>Wörterbuch der albanesischen und deutschen Sprache</i> , Band I. <i>Deutsch-Albanesisch</i> , Leipzig, Otto Harassowitz, 1930.
GS	= „Grai și suflet”. Revista „Institutului de Filologie și Folklor”, publicată de Ovid Densusianu, București, Atelierele Socec & Co. SA, vol. II, fasc. 2, 1926, vol. III, fasc. 1, 1927.
HEM	= B. P. Hasdeu, <i>Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor</i> , I–IV, București, Editura Socec, 1887–1893.
ILR I	= Academia R.S. România, <i>Istoria limbii române</i> , vol. I. <i>Limba latină</i> , București, Editura Academiei, 1965.
Köbler, AhdW	= Gerhard Köbler, <i>Althochdeutsches Wörterbuch</i> . (4 Auflage) 1993 http://www.koeblergerhard.de/germanistischewoerterbuecher/althochdeutschewoerterbuch/ahdZ.pdf

LEI	= Akademie der Wissenschaften und der Literatur – Mainz. <i>Lessico etimologico italiano. Edito per incarico della Comissione per la Filologia Romanza da Max Pfister</i> . Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Band I, 1979–1984.
LM	= August Tr. Laurian, I.C. Massim, <i>Dictionariulu limbei romane</i> , I–IV, 1871–1876.
Mihăilă, SLIL	= G. Mihăilă, <i>Studii de lexicologie și de istorie a lingvisticii românești</i> , București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
Mihăilă, 2010	= G. Mihăilă, <i>Contribuții la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română</i> , București, Editura Academiei Române, 2010.
Nestorescu, CE	= Virgil Nestorescu, <i>Cercetări etimologice</i> , Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, <i>Etymologica</i> , 3, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
Orel, AED	= Vl. Orel, <i>Albanian Etymological Dictionary</i> , Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.
PEW	= Sextil Pușcariu, <i>Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache</i> , I, <i>Lateinisches Element...</i> , Heidelberg, 1905.
Pokorny, IEW	= Julius Pokorny, <i>Indogermanisches etymologisches Wörterbuch</i> , Band I. Bern und München, 1965.
REW ³	= W. Meyer-Lübke, <i>Romanisches Etymologisches Wörterbuch</i> . 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935 (7., unveränderte Auflage, 2009).
Russu, ER	= I.I. Russu, <i>Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componența latino-romanică</i> , București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
Scriban, DLR	= August Scriban, <i>Dicționarul limbii românești</i> , Institutul de Arte Grafice „Presă Bună”, Iași, 1939.
SSW	= Adolf Schullerus, [Sigrid Haldenwang et alii], <i>Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch</i> , Berlin und Leipzig, W. de Gruyter [etc.], I–VIII, 1908–2006 [literele A–R].
Şăineanu, DU	= Lazăr Șăineanu, <i>Dicționar universal al limbii române</i> , A cincea ediție, Craiova, Editura Scrisul Românesc [1925].
Tiktin, DRG	= H. Tiktin, <i>Dicționar român-german</i> , București, Imprimeria Statului, (1895) – 1903–1925.
Vinereanu, DEIE	= Mihai Vinereanu, <i>Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică</i> , București, Alcor Edimpex, 2008.

ADDITIONS AND CORRECTIONS:

ARȚAR, CÂRLIONȚ, A (SE) DESFĂTA / A DESFÄIDA, (BANI) GHEAȚĂ², GLUGĂ

(Abstract)

In this article we add some new arguments or little corrections to our etymological solutions: *arțar* „maple” rather from VLat. (*acer*) *ēr[ī]ciāriu(m) cf. It. *acero riccio*, than from VLat. *arceārius; *cârlionț* „curl” linked to *cârlig* „hook”, from Thraco-Dac. *(s)carl-, PIE *(s)ker-, cf. Alb. *krel(a)*, cf. OHG *kral, krol* „idem”; *desfăta* / *desfăta* „to enjoy, to flatter the senses”, from VLat. *dis-fēdāre, contaminated with VLat. *dis-fētēre; (*bani*) *gheață*² „cash” from It. *pago (in contanti)* „I pay (cash)”, ironically translated by NGr. *πάγος* = R. „gheaṭā” (Engl. „ice”); *glugă* (var. *glucă, clucă*) „hood” from Vlat. *clluca, by metathesis from Lat. *cūc(ū)lla* „idem”.

Cuvinte-cheie: r. *arṭar*, lat. *acer crispum*, it. *accero riccio*; r. *cârlionț*, alb. *krel*, r. *cârlig*, v. germ.s. *kral*; r. *a desfăta/ desfăida*, convergență etimologică; r. *bani gheaṭā²*, it. *pago*, ngr. *págos*; r. *glugă, clucă, gugălă*, grupul consonantic neobișnuit lat. pop. **cll*-.

Keywords: R. *arṭar*, Lat. *acer crispum*, It. *accero riccio*; R. *cârlionț*, Alb. *krel*, R. *cârlig*, OHG *kral*; R. *a desfăta/ desfăida*, etymological convergency; R. *bani gheaṭā²*, It. *pago*, NGr. *πάγος*; R. *glugă, clucă, gugălă*, VLat. unusual consonantic group **cll*-.

Bucureşti, řoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com

Iulia Mărgărit

CALTABOŞ, CARTABOŞ – PROPUNERE ETIMOLOGICĂ

Asupra originii cuvântului *caltaboş*, cu dubletul *cartaboş*, majoritatea dicționarelor, DA, MDA, řDU, NřDU, DEX (2012), mențin o anumită rezervă, evidentă în precizarea „et. nec.”. CDER face excepție, doar de la un punct încolo, căci, spre deosebire de seria lucrărilor citate, după „et. nec.” atăsează o informație pe care nu și-o asumă: „Cihac, II, 44 se gândește la slavul *klūbasa*”, fără a-l cita și pe Tiktin pentru aceeași indicație etimologică. Pe o poziție singulară se situează Resmeriță. El apreciază că este vorba de un cuvânt moștenit, succesor al „lat. *caro* «carne» și *tabus* «sânge închegat»”, asertiv care nu mai necesită comentarii. Tot o poziție singulară ocupă și SSDLR, dar într-o altă direcție. August Scriban include, în același articol, *calbaş*, *câlbaş*, *gâlbaj* (est) și *gâlbaş* (vest), cu etimologie multiplă „ung. *kolbasz*, rus. *kolbasá* și *kálbasa* d. vsl. *klübasa*”, încheind cu o mențiune care îndeamnă la reflecție: „tot de aici *caltaboş*, *cartaboş*, *galdabوş*, *gâldăbaj* și *gâldăbaş* (Munt.) și *câlbaşă* (Dorna)”. Cea mai recentă intervenție, în cestiunea discutată, rezumă, în totalitate, situația expusă: *Caltaboş are origine necunoscută, diversele soluții etimologice sunt nesatisfăcătoare* (Sala, Aventurile, 56).

În privința semantismului, deosebirile dintre dicționare nu sunt esențiale, unele glosează *caltaboş* „cârnăt” (TDRG, NřDU, CDER, DEX), altele „un fel de cârnăt” (MDA, DEXI, DLRL), dar cu o structură, relativ, distinctă: „măruntaie de porc (ficat, bojoci, rinichi și alte bucătele de carne), amestecate cu orez, ceapă, piper, aromate, introduse în mațul gros al porcului și fierte cu maț cu tot” (DA, s.v.). De fapt, cea mai mare parte dintre surse menționează, ca materie primă de bază, măruntaiele de porc, în afară de CDER „cârnăt făcut din *carne de porc*” și de Resmeriță „cârnăt făcut din intestinul gros al porcului care se umple cu *carne* și cu sânge”. Distincția *carne de porc / măruntaie* nu se pare decisivă pentru